

Marcin Pierzchała

Uniwersytet Łódzki

**SPOŁECZNE KRYTERIA POLSKOŚCI
W OPINII POLAKÓW W LATACH 1988–2008
A PROBLEM WŁĄCZANIA OBCOKRAJOWCÓW
DO UCZESTNICTWA
W POLSKIEJ WSPÓLNOCIE NARODOWEJ**

Abstrakt. Celem artykułu jest analiza społecznych kryteriów polskości z perspektywy włączania obcokrajowców do uczestniczenia w polskiej wspólnocie narodowej. W artykule uwaga jest skoncentrowana na aspektach teoretycznych przynależności do narodu i państwa, np. kwestiach redefinicji instytucji obywatelstwa, na zagadnieniach zwiększonego napływu do Polski społeczności imigranckich korzeniach: uchodźcach, imigrantach – zaliczanych do tzw. widocznych mniejszości (*visible minorities*). Empiryczna część analiz jest prezentacją społecznych kryteriów polskości w społeczeństwie polskim w świetle danych OBOP-u obejmujących lata 1988, 1998 i 2008.

Słowa kluczowe: społeczne kryteria polskości, imigracja do Polski, integracja, przynależność narodowa, redefinicja instytucji obywatelstwa.

1. Wprowadzenie

Celem artykułu jest analiza społecznych kryteriów polskości charakteryzujących społeczeństwo polskie na przestrzeni ostatnich 20 lat¹. Zagadnienie świadomości narodowej zyskuje wyraźnie na znaczeniu w sytuacji nasilania się w ostatnich latach procesów migracyjnych w skali Polski, Europy

¹Empiryczną podstawę analizy społecznych kryteriów polskości stanowią wyniki badań OBOP z lat 1988, 1998 i 2008. Badania w 1988 roku przeprowadzono w czerwcu na losowej próbie 901 dorosłych Polaków (dla zespołu E. Nowickiej z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego). Badania w 1998 roku przeprowadzono 6-9 czerwca na reprezentatywnej losowej 1000 osobowej próbie mieszkańców Polski powyżej 15 roku życia (maksymalny błąd statystyczny pomiaru $\pm 3\%$ przy wiarygodności oszacowania 95%). Badania w 2008 roku zrealizowano w dniach 6-10.03. na ogólnopolskiej, losowej, reprezentatywnej próbie 1005 mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat (maksymalny statystyczny błąd pomiaru $\pm 3,1\%$, przy wiarygodności oszacowania 95%).

i świata. Stosunek członków społeczeństwa polskiego do obecności wśród Polaków obcokrajowców i ich włączania do uczestnictwa we wspólnocie narodowej jest ważnym czynnikiem wpływającym na proces integracji tych grup w jej ramach. Stopień otwartości lub zamykania się (ekskluzywizmu), który potwierdzają warunki jakie cudzoziemiec musi spełnić, aby przynależeć do polskiej wspólnoty narodowej, umożliwia pełne, częściowe, a bywa, że zasadniczo ogranicza przejście od stanu obcości do etnicznej swojskości.

Z perspektywy społeczeństwa przyjmującego, także polskiego, duży napływ cudzoziemców powoduje konieczność rozważania kwestii własnej tożsamości narodowej. Uniwersalne wydają się w tym kontekście słowa E. Huxley'a na temat migracji do Wielkiej Brytanii: (...) *migranci wywołali niewiele nowych problemów, oni zaledwie podkreślili te, z którymi boryka się nasze społeczeństwo* (Scheffer 2010: 554). Każda wspólnota narodowa, musi zatem zmierzyć się z własnymi dylematami. W Polsce konkretne wydarzenia związane z sytuacją imigrantów, np. dyskusja w 2010 roku dotycząca budowy centrum mużułmańskiego na warszawskiej Ochocie, mają szerszą perspektywę – dotyczą refleksji nad identyfikacją narodową społeczeństwa polskiego. Choć nie ulega wątpliwości, że problemy „migracyjne” dotyczą nasz kraj w porównaniu z innymi współczesnymi społeczeństwami europejskimi w zdecydowanie mniejszym zakresie, ale refleksja na temat społecznych kryteriów polskości i problemu włączania obcokrajowców do wspólnoty polskiej nie stanowi jedynie rozważań „hipotetycznych”, bowiem zjawiska ruchliwości przestrzennej wyraźnie się nasilają w skali Europy i są obserwowane w naszym kraju. Koncentracja uwagi na kwestii tożsamości narodowej, w tym polskiej, która w sytuacji kontaktu z „Innym” jest zawsze silniej uświadamiana, ma także znaczenie aplikacyjne. Warto przypomnieć, że zwiększający się napływ imigrantów i ich osiedlanie się w danym kraju wpływają na poczucie samoidentyfikacji narodowej, które zmienia się i wymaga głębszej refleksji. Jednocześnie także, jak zauważa P. Scheffer (...) *w pewnym sensie w stosunku do przeszłości [przed imigracją – przyp. M.P.], którą musimy sobie przyswoić, wszyscy jesteśmy nowo przybyłymi* (2010: 556).

Celem artykułu jest analiza kształtujących się społecznych kryteriów polskości w sytuacji wprawdzie ograniczonego, ale zwiększającego się napływu cudzoziemców do Polski, także z odmiennych obszarów kulturowych. Rozważania obejmują teoretyczne aspekty redefinicji instytucji obywatelstwa kształtującego się w toku europejskiej debaty koncentrującej się na dylematach przynależności do narodu i państwa oraz zagadnienia związane z napływem do Polski społeczności imigranckich. Prezentacja i ocena społecznych kryteriów polskości stanowiąca ostatni fragment artykułu ujawnia dyskusyjność stosowanych wskaźników autoidentyfikacji w kontekście włączania obcokrajowców do uczestnictwa w polskiej wspólnocie narodowej.

2. Przynależność narodowa w perspektywie de-etniczacji instytucji obywatelstwa

Instytucja obywatelstwa, podobnie jak polityka imigracyjna, w poszczególnych państwach europejskich są odmienne, co wynika z ich historii i tradycji, które określają ich obecną praktykę. Istotną rolę odgrywają: dziedzictwo historyczne danego społeczeństwa, np. czy uczestniczyło w kolonializmie, to z jakiego kraju przybywają imigranci i jakie mają kompetencje kulturowe, np. czy przed przybyciem znają język kraju nowego osiedlenia się, w jaki sposób imigranci uzyskują obywatelstwo, oraz jakie są tradycje polityczne i sytuacja społeczna kraju, z którego pochodzą. Obserwuje się znaczące różnice w europejskich modelach włączania imigrantów, np. francuski indywidualizm republikański i brytyjska wielokulturowość. Należy podkreślić, że instytucja obywatelstwa w państwach takich jak: Niemcy, Austria, Szwajcaria jest mniej otwarta niż: w krajach skandynawskich, we Francji, w Wielkiej Brytanii czy w Belgii. To co wspólne dla niemal wszystkich państw Europy Zachodniej po II wojnie światowej, to zwiększony do nich napływ imigrantów, także spoza europejskich obszarów imigracyjnych. Przykładem tych ostatnich są funkcjonujące w wielu krajach społeczności muzułmańskie o pochodzeniu imigranckim. Ich liczba w krajach Europy Zachodniej szacowana jest na ponad 20 milionów, a prognozy demograficzne wskazują na dalszy, choć nie tak dynamiczny jak dotychczas, ich wzrost. Mimo to w europejskiej debacie straszy się hasłami islamizacji Europy i Euroarabii².

Konsekwencją sytuacji „migracyjnej” są debaty publiczne i podejmowane analizy naukowe dotyczące konieczności zmian i redefinicji instytucji obywatelstwa, obejmujące również kwestię przynależności do konkretnego narodu lub kręgu kulturowego. Próbuje się w nich odpowiedzieć na pytanie (...) *co to znaczy przynależć do danego, konkretnego państwa narodowego* (Łodziński 2007: 9). Zdaniem M. Magoskiej, polskiej badaczki zjawiska, współczesne debaty toczone na temat obywatelstwa w krajach europejskich są przede wszystkim (...) *próbą odpowiedzi na pytanie co to znaczy przynależć do państwa narodowego i w tym sensie państwo stanowi punkt odniesienia, a więc w gruncie rzeczy są to debaty dotyczące tożsamości narodowej* (2001: 168). P. Scheffer zauważa, że stosowana w analizach szersza perspektywa dotycząca „tożsamości narodowej” dotyka również dylematów związanych z integracją

² Np. w latach 80. XX wieku prasa francuska straszyła, że we Francji do roku 2020 powstanie muzułmańska większość (Sorman 2007: 239). Ostatnie prognozy ośrodka The Pew Forum on Religion and Public Life szacują, że udział muzułmanów w Europie Zachodniej zwiększy się z 6% w 2010 roku do 8,6% w 2030 roku, a np. we Francji w ciągu 20 lat osiągnie 10,3% (The Pew Forum on Religion and Public Life (2011), *The Future of the Global Muslim Population – projections for 2010–2030*).

imigrantów. W jednej z ostatnich swoich prac pisze (...) *migranci nieświadomie uwidocznili pewną kłopotliwą sytuację. Wymagając bowiem ich asymilacji w nowym społeczeństwie, trzeba określić, na czym polega współczesne pojęcie obywatelstwa* (Scheffer 2010: 509).

Druga połowa XX w. i początek XXI w. to okres zmian zasad przyznawania obywatelstwa w państwach europejskich. Pomimo różnic w poszczególnych krajach Europy Zachodniej, współcześnie ma miejsce de-etnicyzacja instytucji obywatelstwa. Jak podkreśla W. Sadurski: (...) *we współczesnym świecie obserwujemy definitywny kres dominacji związku pomiędzy tożsamością etniczno – narodową a lojalnością obywatelską. Wyraża się to najlepiej w przeobrażeniach tradycyjnego rozumienia suwerenności państwowej i w załamaniu się stanu rzeczy, w którym państwo suwerenne miało monopol na określenie tożsamości swoich obywateli. (...) choć obywatelstwo nadal jest związane z tożsamością polityczną, to tożsamość odłączyła się od suwerenności państwa narodowego* (2007: 189–190). Zmiany te widoczne są również na poziomie języka (...) *w wielu językach europejskich słowo odpowiadające polskiej narodowości jest równoznaczne ze słowem odpowiadającym naszemu „obywatelstwu”. We Włoszech słowo *cittadinanza* [obywatelskość – tłum. M.P.] weszło w użycie na miejsce „narodowości” dopiero po II wojnie światowej; chciano w ten sposób zaakcentować fakt zerwania z rasistowskimi wynaturzeniami „narodowości”* (tamże: 189).

De-etnicyzacja instytucji obywatelstwa polega na odchodzeniu od zasady *ius sanguinis* (*prawo krwi*), zgodnie z którą nabywa się obywatelstwo poprzez urodzenie się z rodziców/rodzica danej narodowości. Współcześnie dominuje obywatelstwo według zasady *ius soli* (*prawo ziemi*), tzn. nabywa się je w wyniku zamieszkiwania lub urodzenia się na terytorium danego państwa. W ten sposób instytucja obywatelstwa zyskała bardziej otwarty charakter. Np. po wprowadzeniu zmian prawnych dotyczących przyznawania obywatelstwa w Niemczech (1 stycznia 2000 roku) (...) *nie ma w Europie Zachodniej kraju, w którym byłaby ściśle przestrzegana zasada *jus sanguinis** (Pędziwiatr 2005: 199). Obecnie spośród państw Europy Zachodniej najtrudniej jest uzyskać obywatelstwo cudzoziemcom w Szwajcarii (tamże: 186).

W Europie formułowane są propozycje nowych, „bardziej otwartych”, form obywatelstwa. M. Garcia, nawiązując do ustaleń Karty Praw Podstawowych UE, proklamowanej podczas obrad Rady Europejskiej w Nicei w 2000 roku, która postuluje m.in. objęcie prawem obywatelstwa europejskiego obywateli państw trzecich, podnosi, że (...) *ze względu na różne zasady nadawania obywatelstwa w poszczególnych państwach członkowskich Unii Europejskiej – na podstawie *ius soli* lub *ius sanguinis* – prawami obywatelstwa europejskiego będzie można objąć obywateli państw trzecich poprzez zastąpienie obu systemów trzecim, opartym na zasadzie długotrwałego zamieszkania na terytorium jednego*

z państw unijnych (2003: 38). T. Faist (2000, za: Biernath 2008: 183) (...) sugeruje więc, aby uzupełnić koncepcje przyznawania obywatelstwa o zasadą *ius domicili*, która pozwalałaby osobom posiadającym pozwolenie na stały pobyt otrzymać obywatelstwo na podstawie społecznych i ekonomicznych więzów z krajem przyjmującym.

Proponowane zmiany związane są także z większą tolerancją w stosunku do podwójnego (nawet wielokrotnego) obywatelstwa. Ponadto (...) przewartościowaniu uległo tradycyjne binarne myślenie o obywatelstwie, na mocy którego między obywatelstwem a jego całkowitym brakiem nie ma żadnych stanów pośrednich. Przeświadczenie o konieczności znalezienia jakichś form normalizacji sytuacji prawnej stałych mieszkańców wpłynęło na próby znalezienia form pośrednich, polegających na przyznawaniu im pewnych (choć nie wszystkich) uprawnień, tradycyjnie zarezerwowanych dla „pełnych” obywateli. Takie formy pośrednie powstrzymują od przyznania statusu obywatelstwa, lecz jednocześnie stanowią prawne i symboliczne uznanie obecności i znaczenia tych mieszkańców dla państw ich zamieszkania (Sadurski 2007: 188). T. Hammar używa terminu *denizens* do opisu legalnie zamieszkujących dany kraj cudzoziemców, posiadających prawo do pobytu, prawo do pracy oraz korzystających z zabezpieczeń społecznych (za: Schnapper 2004: 3). W części państw tacy legalni imigranci posiadają prawo do głosowania na poziomie lokalnym np. (...) *cudzoziemcy mieszkający w Norwegii minimum trzy lata, mają prawo udziału w wyborach lokalnych i regionalnych oraz tworzenia własnych organizacji* (Łodziński 2007: 24). Według E. Meehan (...) rozróżnienie pomiędzy obywatelami, a nie obywatelami staje się obecnie mniej znaczące i ma mniejszy wpływ na losy jednostek (1993, za: Biernath 2008: 184). Ważne jest również rozpowszechnienie poglądu i związanej z nim praktyki społecznej (np. w kwestii podwójnego obywatelstwa), że (...) *bycie obywatelem danego kraju nie wymaga pełnego uczestnictwa w jego kulturze, a jedynie znajomości jego kultury politycznej* (Pędziwiatr 2005: 199).

Wyróżnia się kilka najważniejszych koncepcji „nowego modelu obywatelskości”, które m.in. zakładają oddzielenie narodowości i obywatelstwa. Jedną z nich jest koncepcja *obywatelstwa wielokulturowego*, spopularyzowana przez W. Kymlicki, oparta o zasadę sprawiedliwości etnokulturowej (1995 za: Łodziński 2007: 18). Na uwagę zasługuje także koncepcja *społeczeństwa cywilnego (obywatelskiego)* U. Becka i E. Grande, która zakłada oddzielenie tożsamości narodowej i prawa obywatelskiego. Kategorie charakteryzuje płynna granica, podobnie jak między prawami człowieka a obywatelstwem państwowym, rozwinięta przez nowe znaczenie praw człowieka (2009: 210 – 213). Wartą przypomnienia jest nadto idea narodu obywatelskiego opartego na patriotyzmie konstytucyjnym, zaproponowana przez J. Habermasa, który postulował, aby (...) *relacje obywatelskie określał konstytucyjny patriotyzm*,

gdyż europejska tożsamość w społeczeństwach wielokulturowych winna być konstruowana wokół ram konstytucyjnych. (...) kultura polityczna, w której zasady konstytucyjne mogły zapuścić swoje korzenie, nie musi wcale opierać się na jednym, wspólnym dla wszystkich obywateli dziedzictwie etnicznym, językowym czy kulturowym. Liberalna kultura polityczna tworzy jedynie wspólny mianownik dla konstytucyjnego patriotyzmu (1993, za: Łodziński 2007: 19). Przypomnieć również należy koncepcję obywatelstwa postnarodowego Y. Soysal, która zakłada m.in. osłabienie znaczenia obywatelstwa narodowego, wzrost innych form legalizacji pobytu imigrantów (cudzoziemców), i charakteryzuje się (...) płynnością granic instytucji obywatelstwa powiązanych między jednostką, a przynależnością do państwa (1994, za: Łodziński 2007: 20), podkreśla również akceptację dla wielorakiego obywatelstwa oraz stopniową likwidację podziału pomiędzy obywatelami a cudzoziemcami.

Przytoczone wyżej koncepcje, akcentujące de-etnicyzację instytucji obywatelstwa, spotkały się z krytyką. Podnosi się, że liberalizacja zasad obywatelstwa osłabia poczucie wspólnoty, powoduje, że nie docenia się wciąż silnych tożsamości narodowych w społeczeństwach europejskich, że ma miejsce odwołanie się do abstrakcyjnych dla większości społeczeństw zasad na jakich ma się opierać wspólnota (np. patriotyzmie konstytucyjnym) oraz zakładanie linearnego rozwoju instytucji obywatelstwa (od narodowego do postnarodowego). U. Beck i E. Grande zauważają nadto, że (...) ginie linia graniczna, którą państwo narodowe przeciągnęło w obrębie społeczności narodowej między członkami i nie członkami, inaczej mówiąc, między ludźmi i obywatelami. (...) to znaczy, że obywatele są osobami w sensie prawnym, ale nie muszą być koniecznymi aktorami politycznymi – właśnie dlatego, że owe prawa cywilne nie są związane z partykularnymi tożsamościami zbiorowymi albo z przynależnością do demosu. (...) te cywilne i socjalne prawa mogą doprowadzić do depolityzacji i zaniku solidarności (przynajmniej w obrębie kontekstu narodowego), (...) że osłabnie wola uczestnictwa w polityce, jak też dobrowolnego podporządkowania się „integracji” czy nawet asymilacji (2009: 212). Podobne zagrożenia widzi P. Scheffer, który stwierdza wręcz, że (...) równość w ramach granic jest pod wieloma względami oparta na nierównościach na granicach (2010: 543).

Do utrzymania spójności, solidarności oraz odpowiedzialności obywateli konieczne są nie tylko prawa, ale również obowiązki obywatelskie. D. Schnapper krytykując koncepcję postnarodowego obywatelstwa, podkreśla konieczność zintegrowania różnych grup etnicznych w konkretną organizację polityczną, która powołuje się na zasadę obywatelstwa, (...) społeczeństwa nie mogą odrzucić wymiaru politycznego. Nie mogą zostać zredukowane wyłącznie do interesów materialnych (2004: 11). P. Scheffer podkreśla, że (...) w ostatnich dziesięcioleciach niemal wszędzie dochodziły do głosu ruchy na rzecz

maksymalnego zredukowania tych różnic [pomiędzy obywatelami a cudzoziemcami mającymi pozwolenie na pobyt – przyp. M.P.], włącznie z udzieleniem prawa do głosowania w samorządzie lokalnym imigrantom, którzy mieszkają w danym miejscu ponad pięć lat. Obecnie jesteśmy świadkami na rzecz ruchu podkreślającego znaczenia obywatelstwa (2010: 545). Tendencja ta wiąże się również z krytyką wizji wielokulturowości, podkreślającej jedynie prawa grup mniejszościowych, która zagraża spójności społeczeństwa³.

Obecnie de-etniczają instytucje obywatelstwa w krajach Europy Zachodniej nie oznacza tylko łatwiejszego („szybszego”) uzyskania obywatelstwa krajów „starego kontynentu”. W ostatnim czasie obserwuje się wzrost wymagań dla cudzoziemców starających się o obywatelstwo. Dobrym przykładem są testy dla imigrantów, zaliczenie których jest jednym z koniecznych z etapów w procesie naturalizacji. Obowiązują np. w Niemczech i we Francji, w Holandii i w Wielkiej Brytanii. Niektóre z krajów, np. Włochy, zaostryły przepisy dotyczące nielegalnych imigrantów – wprowadzono tzw. dekrety bezpieczeństwa (2009 r.). Formułowane są ciągle nowe koncepcje potwierdzające rolę państwa narodowego jako podstawy włączania i wykluczania ze wspólnoty społecznej „innych”, klasyfikowanych jako obcy: mniejszości etniczne, religijne, cudzoziemscy robotnicy, np. w koncepcji A. Wimmer (2002, za: Jasińska-Kania 2009: 40–41). Nie ulega jednak wątpliwości, że II połowa XX w. i początek XXI w. charakteryzuje zmiana podejścia do obywatelstwa i zagadnienia tożsamości narodowej.

Problem de-etniczacji instytucji obywatelstwa współwystępuje ze zmianami jakie zaszły w stosunku do włączania imigrantów do społeczeństw przyjmujących. W konsekwencji następuje przechodzenie od modelu asymilacji do koncepcji integracji, w której nie zakłada się jednokierunkowości zmian społecznych, lecz proces dwukierunkowy. Zakłada się zmianę społeczności imigranckich, przy równoczesnej zmianie społeczeństw przyjmujących. Dla członków mniejszości imigranckich integracja oznacza akceptację głównych instytucji oraz wartości danego kraju (określaną lojalnością obywatelską), z podtrzymywaniem swojej odrębności – utrzymywaniem najistotniejszych cech kultury kraju pochodzenia i integrację w innych sferach: prawno-instytucjonalnej, ekonomicznej, społecznej, ale również tożsamościowej i kulturowej. Dotyczy więc włączenia do społeczeństwa obywatelskiego (cywilnego).

³ Postulat taki zgłasza m.in. Amartya Sen, który proponuje aby dokonać ważnego rozróżnienia pomiędzy tym, co nazywamy wielokulturowością, a tym, z czym bywa ona mylona w debacie publicznej – z wieloraką jednokulturowością. Oznacza ona groźną społecznie sytuację istnienia obok siebie dwóch stylów życia lub tradycji, które nie przenikają się wzajemnie (patrz: A. Sen, *Czy multikulti jest OK?*, „Gazeta Wyborcza” 2006, 04–05.03.).

3. Procesy imigracyjne w monokulturowym społeczeństwie polskim na początku XXI w.

Do pierwszych lat po II wojnie światowej społeczeństwo polskie miało wieloetniczny, wielonarodowy, wieloreligijny charakter. Stałym elementem polskiej rzeczywistości były liczne mniejszości kulturowe – w okresie międzywojennym stanowiły około 1/3 ogółu obywateli polskich. Zmiana struktury etnicznej społeczeństwa polskiego dokonała się wydarzeniami związanymi z II wojną światową – holocaust, sytuacją polityczną po 1945 roku (...) *Władze PRL chciały stworzyć państwo homogeniczne etnicznie. W oficjalnej frazeologii, aprobowanej przez większość społeczeństwa, promowano wizerunek Polski monokulturowej i mono – etnicznej* (Weinar 2008: 122). Napływ cudzoziemców do Polski ustał niemal całkowicie. *Po drugiej wojnie światowej system polityczny zawęził tego rodzaju sytuacje [migracje do Polski – przyp. M.P.] do wypadków bardzo rzadkich, choć i w tym przypadku o przyjęciu do Polski cudzoziemców w roli uchodźców decydowały względy ideologiczno-polityczne. W latach 1946–1949 w Polsce znalazło schronienie 15 tys. uchodźców politycznych z Grecji i z Macedonii, a w latach siedemdziesiątych kilkusetosobowa grupa uchodźców politycznych z Chile. Dopiero w drugiej połowie lat osiemdziesiątych rozpoczął się niewielki napływ do Polski cudzoziemców w liczbie 20–30 osób rocznie, podających się za uchodźców (byli to w większości obywatele państw azjatyckich i afrykańskich)* (Grzymała-Moszczyńska, Nowicka 1998: 21). Wypada przypomnieć, że Polska Ludowa nie była sygnatariuszem Konwencji o statusie uchodźców z 1951 roku (Polska jest stroną Konwencji genewskiej o statusie uchodźcy dopiero od 1991 roku) oraz Protokołu dotyczącego statusu uchodźców z 1967 roku. Wskazane regulacje prawne, obok ładu społeczno-politycznego oraz sytuacji ekonomicznej ówczesnej Polski, miały wpływ na bardzo niskie wskaźniki imigracji do Polski.

Sytuacja zaczęła się zmieniać po 1989 roku. Zdaniem T. Kamuselli (...) *upadek komunizmu, demokratyzacja i postępująca integracja Polski ze strukturami euroatlantyckimi diametralnie zmieniły tę emigrancką rzeczywistość. Chociaż tysiące polskich obywateli wciąż wyjeżdżają na stałe za granicę i regularnie uczestniczą w amerykańskich loteriach wizowych, w postkomunistycznej Polsce osiedla się coraz więcej imigrantów. Znajdują tu też schronienie azylanci i uchodźcy, a do pracy przyjeżdżają rzesze pracowników sezonowych. W latach 90 XX wieku RP z kraju wychodźstwa stała się państwem emigracyjno – imigracyjnym* (2003: 31) Polska stała się wówczas krajem, który doświadcza wzmożonych procesów imigracyjnych, podobnie jak od końca II wojny światowej społeczeństwa Europy Zachodniej. Europa Zachodnia przestała być współcześnie kontynentem emigrantów, a stała się obszarem

masowych imigracji. W II połowie minionego stulecia procesy migracyjne przestają być (...) *lokalne, regionalne czy wewnątrz cywilizacyjne*. (...) *współcześni, silnie zróżnicowani narodowo emigranci Ziemi głównie podążają do kilku zaledwie miejsc na tej planecie, miejsc niesłychanie od siebie odległych* (Okólski 2004: 162–164).

Na początku XXI wieku jednym z terytoriów nasilonej masowej imigracji są kraje Unii Europejskiej. W Polsce, w porównaniu do państw Europy Zachodniej, skala tych procesów jest zdecydowanie mniejsza, w tym także mniejszości należących do tzw. *visible minorities*.

Czynnikami sprzyjającymi procesom migracyjnym do Polski jest wzrost zamożności społeczeństwa polskiego, emigracja rodaków do innych krajów, starzenie się społeczeństwa oraz rozwój gospodarczy skutkujący także niedoborem pracowników do wykonywania prac niskopłatnych, którymi nie są zainteresowani Polacy. W czasach transformacji ustrojowej i europeizacji Polski wyraźnie wzrosła liczebność innych i świadomość etniczno – kulturowego – zróżnicowania naszego kraju. Narodowy Spis Powszechny z 2002 roku ujawnił nadal wysoką jednorodność etniczną mieszkańców Polski, jedynie 1,2% ogółu zadeklarowało narodowość inną niż polską (Barwiński 2006: 347). Według danych OECD z 2004 roku w całej Europie odsetek ludności z obcym obywatelstwem w Polsce był jedynie niższy w Rumunii a w innych krajach zdecydowanie wyższy (OECD: 2005). Wzrost liczby imigrantów potwierdzają szacunki GUS w Raporcie o ludności Polski dla I połowy XXI wieku (GUS 2009)⁴.

Rozwój społeczno-ekonomiczny Polski powoduje, że nasz kraj zyskuje na atrakcyjności nie tylko dla migracji zarobkowych, ale również dla uchodźców politycznych. (...) *Po dniu 21 grudnia 2007 r. [data wejścia Polski do strefy Schengen – przyp. M.P.] obserwowana była tendencja wzrostowa w zakresie przypadków samowolnego opuszczania przez podopiecznych Urzędu ośrodków dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy. Zwykle osoby te po wyjeździe z terytorium naszego kraju udawały się do Austrii, Niemiec i Francji, gdzie ponownie występowały z wnioskami o nadanie statusu uchodźcy*

⁴ W Raporcie uwzględniono 9 rodzajów czynników, które wpłyną na przewidywane, zwiększone migracje zagraniczne do Polski na pobyt stały w latach 2007–2035. W przypadku 5 z nich odnoszą się one do napływu cudzoziemców do naszego kraju. Wśród nich wymienić można: przekształcenie się części obecnych imigracji czasowych w imigracje stałe (w ostatnich latach obserwuje się wzrost imigracji czasowej zza wschodniej granicy), rozszerzenie UE o Bułgarię i Rumunię – początkowo niezbyt liczne przyjazdy na pobyt czasowy staną się częstsze i z czasem zaczną się przekształcać w imigracje na pobyt stały, poprawę sytuacji gospodarczej kraju, która spowoduje wzrost atrakcyjności Polski dla cudzoziemców, przyjazdy cudzoziemców związane z napływem kapitału zagranicznego do Polski, pojawienie się imigrantów zastępujących Polaków wyjeżdżających za granicę (niektóre zawody lub rodzaje działalności) (GUS 2009: 72-73).

(...) W związku z powyższym, w roku 2008 nastąpił wzrost wniosków kierowanych do Polski z innych państw członkowskich Unii Europejskiej o przyjęcie osób, które wcześniej aplikowały o nadanie status uchodźcy w Polsce (Polska w Schengen 2009: 1).

Czynnikiem wpływającym na nasilenie zjawiska imigracji jest również wspólna polityka europejska w tym zakresie. Jej przykładem jest Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 22 kwietnia 2009 r. w sprawie wspólnej polityki migracyjnej dla Europy, która określa zasady, działania i narzędzia tej polityki (2008/2331(INI)), i fragment *Solidarność i imigracja* dotyczący koordynacji w zakresie prowadzenia polityki migracyjnej między państwami członkowskimi. Dyrektywa, którą w 2009 roku przyjął Parlament Europejski ...*popiera włączenie mechanizmu współdzielenia kosztów, umożliwiającego przenoszenie wewnątrz UE osób korzystających z międzynarodowej ochrony, z państw członkowskich dotkniętych szczególną i nieproporcjonalną presją migracyjną, zwłaszcza z uwagi na ich położenie geograficzne lub sytuację demograficzną, do innych państw członkowskich oraz wzywa państwa członkowskie do wdrażania tych zobowiązań* (Parlament Europejski: 2009). Jest ona mocno popierana przez (...) *kraje śródziemnomorskie, które borykają się z dziesiątkami tysięcy nielegalnych imigrantów z Afryki, którzy lądują na ich wybrzeżu, a potem składają wniosek o azyl polityczny* (Wieliński 2009).

Napływ imigrantów wpływa na aspekty prawne instytucji obywatelstwa. W ostatnich kilkunastu latach sformułowano kilkanaście projektów ustaw „liberalizacji” polityki migracyjnej w zakresie przyznawania obywatelstwa cudzoziemcom w Polsce (Biuletyn Migracyjny 2009: 1).

4. Społeczne kryteria polskości – wyznaczniki polskiej tożsamości narodowej

Społeczne kryteria polskości (OBOP: 2008), określane jako poczucie polskości (Nowicka, Łodziński: 2001), wyznaczniki świadomości narodowej lub identyfikacji narodowej (Błuszkowski 2005), łączą się z pojęciem tożsamości narodowej. Autorzy raportu OBOP pt. *Społeczne kryteria polskości z 2008 roku* twierdzą, że (...) *społeczne kryteria przynależności narodowej uformowane są przez długotrwałe procesy historyczne. W Polsce ponadto kryteria te należą do centralnych elementów tożsamości społecznej* (OBOP 2008: 6). Tożsamość narodowa, powiązana z tożsamością społeczną, jest całością (...) *wewnętrznie złożoną, [która – przyp. M.P.] stanowi strukturę swoistą dla poszczególnych zbiorowości określających się jako narody* (Nowicka, Łodziński 2001: 56).

Badania nad społecznymi kryteriami polskości pozwalają ponadto określić charakter więzi społecznych istotnych dla konkretnego społeczeństwa,

czynników, które definiują przynależność do danej wspólnoty narodowej. Mogą opierać się one na wielu podstawach, które różnie się kształtują ze względu na czas historyczny i charakter danej wspólnoty. Zdaniem J. Błuszkowskiego, (...) *poczucie odrębności od innych narodów wiąże się ze świadomością przynależności do własnego narodu, która kształtuje się pod wpływem potocznego rozumienia narodu jako szeroko rozumianej wspólnoty* (2005: 123).

Analizę kryteriów polskości przeprowadzono wykorzystując wyniki badań OBOP-u z kilku lat (1988, 1998, 2008), w których zastosowano 10 wskaźników identyfikacji narodowej: poczucie, że jest się Polakiem, znajomość języka polskiego, posiadanie polskiego obywatelstwa, posiadanie przynajmniej jednego rodzica narodowości polskiej, znajomość kultury i historii Polski, przestrzeganie polskich obyczajów, mieszkanie na stałe w Polsce, urodzenie się w Polsce, szczególne zasługi dla Polski, wiara katolicka (OBOP 2008: 1–11). W badaniach E. Nowickiej i S. Łodzińskiego uporządkowano je w sześć typów, według: zasady terytorialnej, przynależności do narodu polskiego (mieszkanie na stałe w Polsce, urodzenie się w Polsce), biologicznej lub rodowej zasady wspólnoty (przynajmniej jeden rodzic jest narodowości polskiej), wspólnoty kulturowej (znajomość języka polskiego, historii i kultury polskiej, przestrzeganie polskich obyczajów i wyznawanie wiary katolickiej), stosunku do Polski jako wartości nadrzędnej (zasługi dla Polski), samookreślenia – samo zaliczania (poczucie, że jest się Polakiem), wspólnoty politycznej (posiadanie obywatelstwa polskiego) (Nowicka, Łodziński 2001: 65). Wydaje się, że wskazane kryteria upraszczają problem np. umieszczenia wiary katolickiej w kryterium wspólnoty kulturowej, podczas gdy w Polsce zamieszkuje wiele społeczności niekatolickich, które są uznawane i uznające się za rodaków, np. Tatarzy, Żydzi, którzy, co ważne, mają znaczący wkład w polskie dziedzictwo kulturowe.

Lepsza w kontekście podjętych analiz dotyczących włączanie do wspólnoty narodowej cudzoziemców jest propozycja typologii kryteriów J. Błuszkowskiego⁵, według którego społecznymi kryteriami polskości są: kryterium autoidentyfikacji narodowej (poczucie, że jest się Polakiem), kryterium więzi krwi (co najmniej jeden rodzic jest narodowości polskiej), kryterium więzi z terytorium narodowym (pobyt stały w Polsce, urodzenie się w Polsce), kryterium więzi kulturowych (znajomość języka polskiego, historii i kultury

⁵ Społeczne kryteria polskości opracowano na podstawie badań Ewy Nowickiej i rozszerzono wykorzystując wyniki badań zrealizowanych metodą wywiadów pogłębionych (IDI). W badaniu realizowanym z zastosowaniem metod ilościowych respondentom przedstawiono listę 12 kryteriów polskości, o dwa więcej w porównaniu z badaniami OBOP (z lat 1988, 1998 i 2008), których jednak nie uwzględniono w analizie, tzn. wypełnianie obowiązków wobec państwa, posiadanie rodziców – przynajmniej jednego z obywatelstwem polskim). 12 kryteriów polskości podzielono na sześć dziedzinowych grup (kryteriów identyfikacji narodowej), które są przedmiotem w/w analizy w artykule.

polskiej, przestrzeganie polskich obyczajów), kryterium więzi religijnych (wiara katolicka), kryterium więzi obywatelskich (posiadanie obywatelstwa polskiego, szczególne zasługi dla Polski) (2005: 125). Autor włączył wiarę katolicką do „więzi religijnej”, a stosunek do Polski jako wartości nadrzędnej, oraz posiadanie obywatelstwa polskiego – do kryterium „więzi obywatelskie”. W ramach tej koncepcji można analizować społeczne kryteria polskości [w perspektywie de-etniczacji instytucji obywatelstwa. Oddzielenie wiary katolickiej od kryterium kulturowego pozwala bowiem określić znaczenie czynnika religijnego i kulturowego jako autonomicznych społecznych kryteriów polskości, co jest istotne w analizach inkluzji imigrantów o innym wyznaniu niż wiara katolicka, np. przedstawicieli społeczności muzułmańskich o pochodzeniu imigranckich w Polsce.

Analiza społecznych kryteriów polskości pozwala określić stopień otwartości i ekskluzywizmu narodowego. Społeczne kryteria „zamknięte” lub „otwarte” ujawniają postawy jakie charakteryzują społeczeństwo wobec „przyjmowania” imigrantów do wspólnoty narodowej. Na znaczenie w/w kryteriów zwraca uwagę R. Bourhis, który w opracowanym Interaktywnym Modelu Akulturacji wyróżnia 4 strategie charakteryzujące społeczeństwo przyjmujące wobec do imigrantów, powiązane ze społecznymi kryteriami narodowymi (autoidentyfikacją narodową): integrację, asymilację, segregację i wyłączenie (indywidualizm)⁶. Model integracyjny jest najbliższy społeczeństwu otwartemu, w tej sytuacji najłatwiej zostać uznanym za członka wspólnoty narodowej. Jednocześnie gwarantuje on zachowanie tzw. spójności społecznej, gdyż opiera się zarówno na możliwości zachowania przez imigranta swojej kultury, jak i przyjęcia kultury kraju, w którym mieszka. Analiza społecznych kryteriów polskości pozwala ustalić czy Polacy wiążą czynnik etniczny z instytucją obywatelstwa, co wymaga przyporządkowania opinii respondentów na temat kryteriów do modeli przyznawania obywatelstwa opartego o zasady: *ius sanguinis* (posiadanie przynajmniej jednego rodzica narodowości polskiej), *ius soli* (pobyty na stałe w Polsce, urodzenie się w Polsce), *ius domicilii* (poczucie, że jest się Polakiem, znajomość języka polskiego, znajomość kultury i historii Polski, przestrzeganie polskich obyczajów, szczególne zasługi dla Polski). W tej typologii, kryteria zaliczone do *ius domicilii*, mogą być zaliczane do dwóch innych modeli instytucji obywatelstwa, ale nie są dla nich decydujące.

⁶Indywidualizm charakteryzuje sytuację, w której członkowie społeczeństwa przyjmującego chcą postrzegać zarówno siebie, jak i innych przez pryzmat cech indywidualnych a nie związku z określonym kontekstem kulturowym; jest efektem jednoczesnego odrzucenia przez członków społeczeństwa przyjmującego możliwości zachowania przez imigrantów własnej kultury i przyjmowania przez imigrantów kultury kraju pobytu. (Grzymała-Moszczyńska 2009: 39).

Postrzeganie kryteriów autoidentyfikacji narodowej jest zależne od wielu zmiennych: poziomu wykształcenia, stosunku do wiary, poglądów politycznych, preferencji wyborczych, miejsca zamieszkania czy statusu społecznego i materialnego. Poczucie polskości kształtuje się zatem odmiennie w różnych grupach społecznych.

5. Włączanie obcokrajowców do uczestnictwa w polskiej wspólnotie narodowej

We wszystkich poddanych analizie badaniach OBOP (1988, 1998, 2008) najważniejszym kryterium polskości (przynależności do narodu polskiego) było poczucie, że jest się Polakiem (samookreślenia, autoidentyfikacji narodowej). W poszczególnych latach deklarowało tak 95% – 94% badanych (łącznie odpowiedzi bardzo ważne i raczej ważne). W dalszej kolejności w badaniach tych za ważne kryterium uznano znajomość języka polskiego (wspólnoty kulturowej, kryterium więzi kulturowych): 1988 – 91% wskazań respondentów, 1998 – 94%, w 2008 – 95%. W 2008 roku ankietowanych wymieniali w dalszej kolejności: znajomość kultury i historii Polski (86% wskazań), posiadanie obywatelstwa polskiego (81%), posiadanie przynajmniej jednego z rodziców Polaka i przestrzeganie polskich obyczajów (79%), mieszkanie na stałe w Polsce (69%), urodzenie się w Polsce (59%), szczególne zasługi dla Polski (45%), wiara katolicka (43%). Opinie Polaków wobec kryteriów polskości są utrwalone – w poszczególnych latach (1988, 1998, 2008) odnotowano niewielkie różnice.

Tab. 1. Społeczne kryteria polskości według OBOP w opinii Polaków w latach 1988–1998–2008 (% odpowiedzi ważne i bardzo ważne)

Społeczne kryterium polskości	1988	1998	2008
poczucie, że się jest Polakiem	95	95	94
znajomość języka polskiego	91	94	95
posiadanie obywatelstwa polskiego	82	84	81
posiadanie przynajmniej jednego z rodziców narodowości polskiej	81	79	79
znajomość kultury i historii Polski	79	86	86
przestrzeganie polskich obyczajów	78	82	79
mieszkanie na stałe w Polsce	66	70	69
urodzenie się w Polsce	63	63	59
szczególne zasługi dla Polski	52	53	45
wiara katolicka	45	45	43

Źródło: Opracowanie własne na podstawie OBOP: 2008.

Stosunek Polaków do społecznych kryteriów polskości opracowany na podstawie badań OBOP ale uporządkowany według kryteriów autoidentyfikacji zaproponowanych przez J. Błuszkowskiego ujawniają dane zawarte w tabeli 2.

Tab. 2. Społeczne kryteria polskości według J. Błuszkowskiego w opinii Polaków w latach 1988–1998–2008 (% odpowiedzi ważne i bardzo ważne)

Kryterium polskości	1988	1998	2008
autoidentyfikacji narodowej	95,0	95,0	94,0
więzi kulturowych	82,6	87,3	86,6
więzi krwi	81,0	79,0	79,0
więzi z terytorium narodowym	64,5	66,5	64,0
więzi obywatelskich	67,0	68,5	63,0
więzi religijnych	45,0	45,0	43,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie OBOP: 2008.

Dane z lat 1988, 1998 i 2008 ujawniły dużą stabilność społecznych kryteriów przynależności do narodu polskiego na przestrzeni ostatnich 20 lat. Najczęściej wskazywano kryterium autoidentyfikacji narodowej (poczucie, że jest się Polakiem) świadczące o otwartości społeczeństwa polskiego. Kolejno za ważne uznawano dwa kryteria: więzi kulturowymi i więzi krwi, co należy interpretować jako nie tak dużą otwartość Polaków na włączanie obcokrajowców do uczestnictwa w polskiej wspólnotie narodowej. Kryterium także rzadziej wskazywanym jest więź z terytorium narodowym (odpowiada instytucji obywatelstwa opartego o zasadę *ius soli* – prawo ziemi), więź obywatelska. Natomiast więź religijną jako bardzo ważne i ważne kryterium polskości wskazywano najrzadziej (w 2008 r. 15% ogółu respondentów uznało je za bardzo ważne; myślą tak częściej osoby powyżej 60 lat – 28% kategorii, z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym – odpowiednio 29%, mieszkający na wsi – 25%, nie pracujący zawodowo – 20%), rolnicy – 27%), emeryci i renciści (26%), wierzący i praktykujący regularnie – 21%, o prawicowych poglądach politycznych – 21%), będący elektoratem Ligi Polskich Rodzin – 46% i Samoobrony – 41%) (OBOP 2008: 12–21).

Podkreślić należy, że rzadziej wybierane są odpowiedzi bardziej kategoriyczne, tzn. że dane kryterium jest „bardzo ważne”. Dotyczy to porównania badań z 1998 i tych z 2008 roku. Największe zmiany dotyczą poczucia, że jest się Polakiem (14% mniej wskazań odpowiedzi bardzo ważne w 2008 roku w stosunku do 1998 roku), posiadanie obywatelstwa polskiego (-14%), znajomość języka polskiego (-12%), mieszkanie na stałe w Polsce (-12%),

znajomość kultury i historii Polskie (-11%). Respondenci stali się więc mniej pewni co do tego, kogo nazwać można Polakiem.

Tab. 3. Społeczne kryteria polskości w opinii Polaków w latach 1988–1998–2008
(% odpowiedzi bardzo ważne).

Kryterium polskości	1988	1998	2008
poczucie, że się jest Polakiem	67	65	51
znajomość języka polskiego	60	62	54
posiadanie obywatelstwa polskiego	48	48	34
posiadanie przynajmniej jednego z rodziców narodowości polskiej	37	36	33
znajomość kultury i historii Polski	34	42	31
przestrzeganie polskich obyczajów	29	32	25
mieszkanie na stałe w Polsce	30	36	24
urodzenie się w Polsce	27	28	22
szczególne zasługi dla Polski	19	19	11
wiara katolicka	19	20	15

Źródło: Na podstawie sondażu TNS OBOP – Społeczne kryteria polskości – 1988 – 1998 – 2008.

Jak stwierdzają autorzy raportu OBOP z 2008 roku społeczne kryteria polskości uformowane są przez długotrwałe procesy historyczne, (...) *stąd ich trwałość. Zaobserwowane w ostatnim dziesięcioleciu osłabienie siły przekonań do kryteriów przynależności do narodu polskiego mogą być pierwszą fazą procesu zmian w powszechności tych przekonań* (OBOP 2008: 11).

6. Zakończenie

Włączanie imigrantów do społeczeństwa przyjmującego, jak pokazuje historia imigracji np. w Stanach Zjednoczonych, obejmują sukcesy, gdy prowadzi do integracji imigrantów, ale również konflikty etniczne i opór społeczeństwa przyjmującego wobec nowo przybyłych. Państwa europejskie ujawniają, jak napływ imigrantów zmienia społeczeństwa. Współcześnie, choć w ograniczonym zakresie, zmienia się także pod tym względem polskie społeczeństwo. Potwierdzeniem tych transformacji są m.in. nowe, nieobecne dotychczas w ogólnopolskiej debacie publicznej, problemy etniczne, np. dyskusja wokół budowy meczetu w Warszawie, protesty dotyczące lokalizacji ośrodków dla uchodźców, dyskusja wokół nielegalnej migracji. Widoczna jest coraz bardziej aktywność obywatelska tych społeczności w sferze publicznej.

Kwestia włączania i integracji imigrantów ze społeczeństwem polskim będzie prawdopodobnie jednym z wyzwań dla polskiej polityki społecznej. Są to umiejętnie prowadzone działania w tym zakresie, nowe regulacje prawne określające warunki przyznawania obywatelstwa i rezydowania cudzoziemców w Polsce oraz regulacje w zakresie prawa anty-dyskryminacyjnego. Nie mniej ważny jest społeczny klimat wokół funkcjonowania grup imigranckich w Polsce. Integracji imigrantów sprzyjają „otwarte” społeczne kryteria polskości, zwłaszcza imigrantów pochodzących spoza Europy, z innych kręgów kulturowych, wyznawców odmiennych religii, np. społeczności polskich muzułmanów o pochodzeniu imigranckim.

Społeczne kryteria polskości zmieniają się w kierunku bardziej otwartych form przynależności narodowej, o czym świadczą porównawcze wyniki sondaży OBOP z lat 1988, 1998 i 2008 roku. Są one obecnie wybierane przez Polaków mniej kategorycznie niż pod koniec lat 80. i 90., co może wskazywać na zwiększającą się akceptację de-etniczacji przynależności do polskiej wspólnoty narodowej, a pośrednio do instytucji obywatelstwa w naszym kraju. Wypada jednak podkreślić, że postrzeganie kwestii uczestnictwa w polskiej wspólnocie narodowej jest stabilne na przestrzeni ostatnich 20 lat, pomimo zachodzących głębokich zmian społecznych, obejmujących zwiększony napływ obcokrajowców do Polski. Nie należy zatem oczekiwać znaczących różnic w okresie lat 2008–2011. Jednocześnie, co należy podkreślić, wnioski z badań OBOP nie ujawniają nieuchronnego i linearnego charakteru tych zmian, które co najwyżej podążają w kierunku bardziej otwartych społecznych kryteriów polskości. Proces globalizacji, którego konsekwencją są m.in. wzmożone ruchy migracyjne, mogą skutkować zamykaniem się wspólnot narodowych, w tym Polaków, na „obcych” etnicznie, także w sferze świadomości społecznej. Natomiast, jak dowodzą wyniki sondażu OBOP z 2008 roku, mniejsza siła przekonań Polaków do kryteriów przynależności do narodu polskiego może być pierwszym sygnałem procesu zmian powszechności tych odczuć, i kształtowania się większej otwartości społecznej wśród Polaków.

Ujawnione postawy Polaków wobec włączania imigrantów do społeczeństwa polskiego pozostają w związku z prowadzoną polityką społeczną w tym zakresie, choć jej rozwiązania są efektem prowadzonej walki politycznej. Część sił politycznych w Polsce, podobnie jak na „starym kontynencie”, wykorzystuje niewiedzę i strach wyborców przed imigrantami. Jest to (...) *widoczne w debacie publicznej w krajach zachodnich – gdzie imigranci są konstruowani jako problem i zagrożenie w celach instrumentalnych w związku z interesami partykularnych grup i partii politycznych* (Grzymała-Kazłowska 2008: 31). Opinia publiczna ma bowiem realną siłę, wpływającą na programy polityczne i działania partii politycznych w kwestii imigrantów. Podejście

społeczności imigranckich do kwestii integracji ze społeczeństwem polskim również warunkuje udany jej przebieg.

Zarówno w Polsce, jak i w innych krajach europejskich, czego dowodzi europejska debata na temat obywatelstwa, ważne jest osiągnięcie równowagi w zakresie otwartości kryteriów umożliwiających włączenie imigrantów do uczestnictwa we wspólnocie narodowej, tak aby jednocześnie utrzymać, nie naruszać spójności całego społeczeństwa. Istotne jest więc wypracowywanie wspólnej płaszczyzny dla imigrantów oraz członków społeczeństwa polskiego. W tym celu konieczna jest weryfikacja społecznych kryteriów polskości oraz wiążącej się z nimi definicji polskiego obywatelstwa. Nie są to łatwe, bezkonfliktowe działania na co wskazują przykłady z państw europejskich (włączanie społeczności muzułmańskich), procesy imigracyjne do Stanów Zjednoczonych, w tym przemieszczeń tam Polaków). Społeczne kryteria polskości to z pewnością ważny czynnik warunkujący kształtowanie się relacji między społecznościami imigranckimi a polskim społeczeństwem przyjmującym. Dziś, gdy procesy migracji do Polski są relatywnie ograniczone, analiza społecznych kryteriów polskości dostarcza wiedzy głównie o społeczeństwie polskim niż wskazanych zależnościach.

Bibliografia

- Barwiński M. (2006), *Liczebność i rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w 2002 roku a wcześniejsze szacunki*, [w:] *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych i na pograniczach*, red. M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Socjologii.
- Beck U., Grande E. (2009), *Europa kosmopolityczna. Społeczeństwo i polityka w drugiej nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Biernath M. (2008), *Różnorodność integracji – jej wymiary i mechanizmy*, [w:] *Problemy integracji imigrantów – koncepcje, badania, polityki*, red. A. Grzymała-Każłowska, S. Łodziński, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Biuletyn Migracyjny (2009), *Rewolucja w prawie o obywatelstwie?*, „Biuletyn Migracyjny”, nr 22, maj.
- Błuszkowski J. (2005), *Stereotypy, a tożsamość narodowa*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Garcia M. (2003), *Miejsce zamieszkania jako podstawa obywatelstwa europejskiego*, [w:] *Obywatelstwo europejskie. Rozważania*, red. A. Zieleniec, Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Grzymała-Każłowska A. (2008), *„Integracja” – próba rekonstrukcji pojęcia*, [w:] *Problemy integracji imigrantów – koncepcje, badania, polityki*, red. A. Grzymała-Każłowska, S. Łodziński, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

- Grzymała–Moszczyńska H. (2009), *Proces akulturacji*, [w:] *Integralno-kulturowe badanie kontaktu kulturowego. Wybrane problemy społeczne i prawne*, red. J. Królikowska, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grzymała–Moszczyńska H., Nowicka E. (1998), *Goście i gospodarze. Problem adaptacji kulturowej w obozach dla uchodźców oraz otaczających je społecznościach lokalnych*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- GUS (2009), *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_5744_PLK_HTML.htm.
- GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002*, www.gus.pl.
- Jasińska–Kania A. (2009), *Wykluczenie z narodu: dystanse społeczne wobec mniejszości narodowych i migrantów*, [w:] *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce – mniejszości narodowe, imigranci, uchodźcy*, red. A. Jasińska-Kania, S. Łodziński, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kamusella T. (2003), *Polska państwem imigracyjnym?*, [w:] *Migracja – Europa – Polska*, red. W.J. Burszta, J. Serwański, Poznań: Zakład Badań Narodowościowych PAN.
- Łodziński S. (2007), *Między przynależnością do narodu a państwa. Dyskusja na temat zmian instytucji obywatelstwa pod wpływem migracji w Europie*, [w:] *Migracje i społeczeństwo*, red. J.E. Zamojski, t. 12, Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Magoska M. (2001), *Obywatel w procesie zmian*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Nowicka E., Łodziński S. (2001), *U progu otwartego świata: poczucie polskości i nastawienia Polaków wobec cudzoziemców w latach 1988–1998*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- OECD (2005), *Trends in International Migration*, SOPEMI Annual Report 2004 Edition.
- Okólski M. (2004), *Demografia – podstawowe pojęcia, procesy i teorie w zarysie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Parlament Europejski (2009), *Projekt sprawozdania w sprawie wspólnej polityki migracyjnej dla Europy: zasady, działania i narzędzia*, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML+COMPARL+PE-419.858+02+DOC+WORD+V0//PL&language=PL>.
- Pędziwiatr K. (2005), *Od islamu imigrantów do islamu obywateli*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Polska w Schengen* (2009), <http://www.udsc.gov.pl/Polska,w,Schengen,566.html>.
- Sadurski W. (2007), *Liberat po przejściach*, Poznań: Wydawnictwo Sens.
- Scheffer P. (2010), *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Schnapper D. (2004), *Europejska debata o obywatelstwie*, „Państwo i Rynek”, nr. 1.
- Sen A. (2006), *Czy multikulti jest OK?*, „Gazeta Wyborcza”, 04–05.03.2006.
- Sorman G. (2007), *Dzieci Rifa’y – Muzułmanie i nowoczesność*, Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka.

- The Pew Forum on Religion and Public Life, (2011), *The Future of the Global Muslim Population – projections for 2010 – 2030*, <http://pewforum.org/The-Future-of-the-Global-Muslim-Population.aspx>.
- TNS OBOP (2008), *Społeczne kryteria polskości, 1988 – 1998 – 2008*, Warszawa.
- Weinar A. (2003), *Tak daleko stąd, tak blisko – europeizacja a integracja legalnych imigrantów, uchodźców i repatriantów w Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Integracja czy dyskryminacja? Polskie wyzwania i dylematy u progu wielokulturowości*, K. Iglicka (red.), Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Wielniński B. (2009), *Austria boi się azylantów*, „Gazeta Wyborcza”, 15.05.2009, http://wyborcza.pl/1,76842,6608168,Austria_boi_sie_azylantow.html.

**Social Criteria of Polish Character in the Opinion of Poles
in the Years 1988 – 2008 and the Problem of the Inclusion of Foreigners
to Participate in the Polish National Community**

Summary. The aim of the article is to present the problem of social criteria of Polish character in the wide perspective of the inclusion of foreigners to participate in the Polish national community. The paper concentrates on theoretical aspects which are connected with the membership both to the nation and the state. It includes the issue of rethinking the institution of the citizenship. Moreover I focus on a problem of immigration to Poland – communities of immigrant roots – refugees, immigrants, students – which I define as visible minorities. The empirical part of the analysis is the presentation of the social criteria of the Polish character in the Polish society in the light of data presented by OBOP, concerning the following years: 1988, 1999 and 2008.

Key words: social criteria of Polish character, immigration to Poland, integration, national membership, rethinking the institution of the citizenship.

Marcin Pierzchała – magister, absolwent socjologii na Uniwersytecie Łódzkim. Doktorant w Katedrze Socjologii Polityki i Moralności w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego.

Adres e-mail: marcinpierz@wp.pl.